

O NOUĂ INSCRIPȚIE ÎNCHINATĂ ZEIȚEI ISIS, LA APULUM

La celelalte descoperiri dedicate zeițăii de origine egipteană, Isis, păstrate în colecțiile mai multor muzee din țara noastră, vine să se adauge o nouă piesă aflată în toamna anului 1958 la Apulum¹. Este vorba de un altar votiv,

Fig. 1. — Altar votiv dedicat zeiței Isis. Fotografie (a) și desen (b).

găsit în grădina locuitorului Drăghici Ion, din suburbia Partoș. Din informațiile primite, precum și din cele constatate la fața locului, s-a stabilit că altarul a fost descoperit între dărămăturile unei clădiri romane, împreună cu două monede de la Hadrian, țigle, cărămizi și moloz. Deși monumentul este lucrat

¹ W. Drexler, *Der Cultus der aegyptischen Gottheiten in den Donauländern*, *Mythologische Beiträge*, 1, 1890, Leipzig, p. 152; D. Popescu, *Le culte d'Isis et de Sérapis en Dacie*, in *Mélanges de l'École roumaine en France*, 1927, p. 158—209; O. Floca, *I culti orientali nella Dacia*, in *Ephemeris Daco-romana*, VI, 1935, p. 219—220, 223, 238—239; G. Cantacuzino, *Colonizarea orientală în Illyricum*, in *Mem. Acad. Romîne*, seria III, t. VIII, 1927—28, p. 389—456; N. Iorga, *Histoire des roumains*, București, 1937, cap. *Les Dieux*.

din gresie, starea lui de conservare este destul de bună (fig. 1). El are următoarele dimensiuni: înălțime 32 cm, lățimea feței 18 cm, grosimea 14 cm, cîmpul inscripției de $14,5 \times 15$ cm; literele din primele trei rînduri sînt cuprinse între 2 și 2,5 cm, pe cînd ultimele trei rînduri între 1 și 1,5 cm.

Sub friza, ornamentată cu acrotere, se găsește inscripția cu următorul text:

ISIDI
MYR.SAC
AEL IVSTA
PROVER.FIR
NO FILIO
V. S. L. M.

Isidi
Myr(ionimae) sac(rum)
Ael(ia) Iusta
pro Vero Fir-
no filio
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Traducere: Închinare zeiței Isis Myrionima. Aelia Iusta și-a îndeplinit din toată inima, după merit, făgăduința solemn făcută, pentru fiul său Verus Firnus.

Întregirea și traducerea textului inscripției se fac fără nici o dificultate. Caracterul literelor și felul îngrijit în care este lucrat acest altar, precum și expansiunea cultelor orientale în provinciile imperiului în această vreme, ne duc la concluzia că el datează de la sfîrșitul secolului II și începutul secolului III e.n. Este greu de presupus, în lipsa unor elemente mai concludente, că ar putea să existe vreo legătură între cele două monede de la Hadrian și cei doi Aelii de pe altarul nostru, fapt care ne-ar îndreptăți să-l datăm în prima jumătate a secolului II al e.n.

Cu această inscripție, plus un fragment inedit de placă din marmură ce se păstrează în Muzeul regional din Deva, numărul monumentelor epigrafice de pe teritoriul Daciei, dedicate zeiței Isis, se ridică la 13, repartizate astfel: patru la Sarmizegetusa, trei la Apulum, două la Micia și unul la Romula¹. La acestea se adaugă altarul și colegiul de la Potaissa², care presupune și existența unui templu, precum și placa din marmură sus-amintită a cărei proveniență nu este cunoscută.

În studiul său *I culti orientali nella Dacia*, O. Floca admite existența unui templu și la Branișca³, bazîndu-se pe o inscripție ce se găsea în colecția Iosika, din această localitate. Inscripția provine însă de la Micia⁴, fapt care exclude existența unui templu al zeiței Isis la Branișca, unde, de altfel, nu este nici o așezare romană.

Analizînd toate aceste descoperiri observăm că ele provin din cele mai importante localități ale Daciei, localități în care se concentrează puterea economico-administrativă și politico-militară a provinciei. Știrile rămase de la autorii antici și mai ales descoperirile arheologice ne demonstrează din plin acest lucru⁵. Astfel printre adoratorii distingem funcționari care ocupă posturi importante în administrație, cum este *M. Cominius Quintus, equo publico, pontifex et quin-*

¹ O. Floca, *op. cit.*, p. 220.

² *Ibidem*, p. 220, 223; CIL III 881, 882; W. Drexler, *op. cit.*, p. 56.

³ O. Floca, *op. cit.*, p. 220.

⁴ W. Drexler, *op. cit.*, p. 56; CIL III 1341.

⁵ Cf. *Viața economică a Daciei romane*, 1929, p. 171; *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 269; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, p. 267.

quenalís coloniae, la Sarmizegetusa¹, negustori și mai ales militari, cu deosebire cei veniți din provinciile orientale ale imperiului. Pentru a ne face o imagine clară menționăm: la Micia, *Ala I Hispanorum Campagonum*² închină un altar zeității egiptene; la Apulum, însuși legatul celor trei Dacii, *L. Aemilius Carus*³, dedică un altar mai multor zeități, printre care și Isis, iar la Potaissa îi întâlnim pe *C. Iulius Antigonus*, centurion al legiunii V Macedonica și *Flavia Apollinaria* ridicând de asemenea un altar în onoarea zeităților Isis și Serapis⁴. Pentru a încheia acest capitol mai înserăm fragmentul sus-amintit ce se păstrează în Muzeul din Deva. Este vorba de o dedicație, pe care *M. Staius Priscus*⁵, guvernatorul Daciei în timpul lui Antoninus Pius, o face zeiței Isis: [I]SIDI. . M. STATI[VS PRISCVS LEG AV]G(VSTI) PR(O) PR(AETORE) . . Locul descoperirii nu este precizat; foarte probabil ea provine de la Apulum sau Sarmizegetusa.

De altfel nu trebuie să ne surprindă de loc faptul că în această epocă găsim peste tot, în imperiul roman, o serie de monumente și inscripții legate de cultele orientale.

* Cucerită mai tirziu decât alte regiuni, într-o epocă în care imperiul roman atinsese apogeul puterii și dezvoltării sale, Dacia suferă o serie de influențe, mai ales orientale, atât pe plan cultural cât și religios⁶.

Isis, adorată mai întâi în valea Nilului, după ce absoarbe mai multe divinități locale, trece în Grecia — pe timpul Ptolemeilor — unde, de asemenea, asimilează o serie de însușiri ale zeităților din pantheonul grec. Se răspîndește mai apoi în Italia, unde după numeroase persecuții, acest cult ajunge în secolul III al e.n. la apogeul înfloririi sale⁷, avînd ca centru important orașul Aquileia, prin filiera căruia se va răspîndi și în regiunile dunărene⁸.

Atributul de *Myrionima* îl întâlnim pentru a doua oară în provincia de la nordul Dunării⁹, pe lângă alte atribute ce însoțesc numele zeiței; se referă, așa după cum în mod obișnuit este cunoscut, la nenumăratele însușiri pe care le are această divinitate.

Numele dedicantei, *Aelia Iusta*, ne demonstrează o dată mai mult popularitatea de care acest cult se bucura în rîndul femeilor¹⁰. Derivate ale acestui nume, *Iustidi*, *Iustia*¹¹, se mai întâlnesc atât în Dacia cât și în alte regiuni ale imperiului.

În inscripția noastră mai deosebim numele fiului dedicantei *Aelia Iusta*, *Verus Firnus*. Sub această formă, adică scris cu -n-, îl întâlnim pentru prima

¹ CIL III 7907.

² CIL III 1342.

³ CIL III 7771.

⁴ CIL III 881.

⁵ A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dacien*, în *DissPann*, I, 12, 1944, p. 27—28; *Istoria milit.*, p. 66.

⁶ C. Daicoviciu, *Contribuții la sincretismul religios în Sarmizegetusa*, în *AISC*, I, 1, 1928—32, p. 81; idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, p. 147, 150—152; idem, *Sarmizegetusa (Ulpia Traiana) în lumina săpăturilor*, în *ACMIT*, IV, 1932—1938, p. 363—364.

⁷ Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, p. 76—77.

⁸ D. Popescu, *op. cit.*, p. 180.

⁹ CIL III 882.

¹⁰ O. Floca, *op. cit.*, p. 220.

¹¹ CIL III 1046, 1199.

dată pe teritoriul provinciei Dacia. Variante ale lui scrise cu *-m-* se întâlnesc însă destul de des atît în părțile noastre cît și în alte regiuni¹.

În ce privește originea acestor Aelii, se pare că sînt orientali; *Aelia Iusta* este foarte probabil soția unui negustor sau mai degrabă a unui veteran din această familie care a primit cetățenia, pentru servicii aduse Romei, în timpul lui Hadrian. Acad. C. Daicoviciu, într-unul din studiile sale, vorbind de Aelii de la Sarmizegetusa și din alte centre ale Daciei, ca Tibiscum și Potaissa, este de părere că sînt, în marea lor majoritate, originari din Palmyra², de unde au venit în Dacia ca militari sau negustori, după ce aceasta a fost cucerită și colonizată cu elemente aduse din toate regiunile imperiului. Bazați pe acest considerent putem admite că cei doi Aelii din inscripția noastră sînt de origine orientală.

La începutul acestei prezentări menționam că pe locul descoperirii altarului s-au mai găsit și două monede de la Hadrian. Dăm mai jos descrierea lor:

1. Hadrian (117—138)

As, AE, ↓, 127—128 e.n.

Av. HADRIANVS AVGVSTVS. Capul împăratului, cu lauri, spre dreapta.

Rv. COS.III, S/C. Salus în picioare, spre dreapta, hrănește dintr-o pateră un șarpe, pe care îl ține în brațe. D = 2,5 cm, G = 6,4 g, Cohen² II/137/369.

2. Hadrian (117—138)

As, AE, ↓, 134—136 e.n.

Av. HADRIANVS AVGVSTVS. Bustul împăratului spre dreapta.

Rv. CLEMENTIA AVG. COS. III, PP, S/C. Clementia, în picioare, ține o pateră și un sceptru. D = 2,7 cm, G = 8,60 g, Cohen² II/122/223.

AL. I. POPA

НОВАЯ НАДПИСЬ В АПУЛУМЕ, ПОСВЯЩЕННАЯ БОГИНЕ ИЗИДЕ

РЕЗЮМЕ

В работе описана новая надпись, посвященная богине восточного происхождения Изиде. Ее нашли на территории бывшей римской колонии Апулум, в предместье города Алба-Юлия, Партоше. Здесь же упоминается фрагмент, хранящийся в музее гор. Дева. Он также посвящен Изиде.

В связи с этим автор исследует вопрос о значении и распространении культа Изиды и уточняет некоторые аспекты вопроса, ссылаясь на предыдущие исследования. Этот культ был распространен в крупнейших населенных пунктах Дакии, где сосредоточилась хозяйственно-административная

¹ CIL III *Firno*, 5590, 2255, 2322, 2321, 4700, 4896, 6307, 6384; *Firmanus*, 6010, 2323, 3591, 3503, 5944; *Firminianus*, 764, 1710, 2184, 3308, 3376, 3559, 3591, 5572; *Firminus*, 2069, 2139; *Firmus*, 6150, 3815, 5313 etc.

² C. Daicoviciu, *Contribuții la sincretismul religios*, p. 85, n. 2; p. 86—87, n. 4.

и военно-политическая власть провинции — в Сармисегетузе, Апулуме, Миции, Потаиссе и др. Автор снова отмечает, что среди поклонников богини Изиды главное место занимают жители Востока. Культ был широко распространен среди воинов и чиновников. Правитель трех Дакий Л. А. Кар посвящает в Апулуме алтарь нескольким божествам, в том числе и Изиде; правитель Дакии в эпоху А. Пия М. С. Приск в свою очередь оставил посвящение египетской богине; *Ala I Hispanorum Comragonum* в Миции также воздвигает алтарь, как и центурион V Македонского легиона Ц. И. Антигон и Фл. Аполлинария в Потаиссе. Среди сановников упомянем М. Коминия Квинта, *equo publico, pontifex et quinquenalis coloniae*, воздвигнувшего алтарь Изиде в Сармизегетузе.

Что касается обеих Элий, то предполагается, что они восточного происхождения, как и другие Элии в Дакии, происходившие, главным образом, из Пальмиры.

Aelia Iusta, вероятно, жена купца или, вернее, ветерана, члена этой семьи, получившего гражданство в эпоху Адриана за заслуги перед Римом.

Вместе с алтарем были найдены и две монеты эпохи Адриана. За отсутствием более точных данных трудно предположить наличие какой-либо связи между указанными монетами и двумя Элиями надписи, что позволило бы датировать его первой половиной II в. Автор склонен считать, что скорее он восходит к сравнительно мирной эпохе римского владычества в Дакии к концу II, началу III в. н.э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Алтарь, посвященный богине Изиде. Фотография (а) и рисунок (б).

UNE NOUVELLE INSCRIPTION D'APULUM EN L'HONNEUR DE LA DÉESSE ISIS

RÉSUMÉ

L'auteur présente une inscription en l'honneur d'une divinité d'origine orientale, Isis, inscription découverte à Partoș (faubourg de la ville d'Alba Iulia en Transylvanie), territoire de l'ancienne colonie romaine d'Apulum, et mentionne un fragment d'une inscription consacrée à la même déesse conservé au Musée de Deva.

Il discute à cet effet l'importance et la diffusion de ce culte et apporte des précisions à certaines études précédentes. Ce culte est répandu dans les principales localités de Dacie, où se trouvaient concentrés le pouvoir économique et administratif et l'autorité politique et militaire de la province, par exemple à Sarmizegetusa, Apulum, Micia, Potaissa, etc. On constate une fois de plus que parmi les fidèles d'Isis la part la plus insigne revient aux orientaux. Ce culte est très répandu dans

les rangs de l'armée et des fonctionnaires; *L. A. Carus*, gouverneur des trois Dacies, consacre, à *Apulum*, un autel à plusieurs divinités dont Isis également; *M. S. Priscus*, qui fut gouverneur de la Dacie sous Antonin le Pieux, fait lui aussi une dédicace à la déesse égyptienne; l'*Ala I Hispanorum Compagonum*, lui dresse, elle aussi, à *Micia*, un autel; de même, à *Potaissa*, le centurion *C. I. Antigonus* de la légion *V Macedonica* et *Fl. Apollinaria*. Parmi les hauts fonctionnaires du temps, il faut mentionner *M. Cominius Quintus, equo publico, pontifex et quinquenalis coloniae*, qui procède de même à *Sarmizegetusa*.

En ce qui concerne les deux *Ælius*, l'auteur est d'avis qu'ils sont d'origine orientale, tout comme les autres *Ælius* de Dacie, qui proviennent surtout de *Palmyra*.

Ælia Iusta est probablement l'épouse d'un marchand ou plutôt d'un vétéraïn de cette famille, ayant reçu droit de cité sous Hadrien, en raison des services qu'il avait rendus à Rome.

On a découvert aussi, en même temps que cet autel, deux pièces de monnaie d'Hadrien. Il est difficile de supposer, en l'absence d'éléments plus précis, qu'il pourrait exister quelque rapport entre ces monnaies et les deux *Ælius* de l'inscription, ce qui permettrait de la dater de la première moitié du IIe siècle. L'auteur penche à croire qu'il appartient bien plutôt à l'époque relativement calme de la domination romaine en Dacie (fin du IIe siècle — début du IIIe).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Autel votif en l'honneur de la déesse Isis. Photographie (a) et dessin (b).
